

A Magyar néprajz (I–VIII.) és a történelem

A *Magyar néprajz I.1. Táj, nép, történelem* című kötet 2011-es megjelenésével egy több évtizedes folyamat zárult le, alkalmat kínálva az ünneplésre és a visszatekintésre éppúgy, mint különböző – kellően „divatos”, jó esetben nem tanulság nélküli – szempontok szerinti elemzésekre, kérdésfelvetésekre. A nagy tudományos kézikönyvek esetében, bár az adott tudományterület „teljes tudáskánonjaként” készülnek, realisabb, ha a recens kutatási eredmények tudomány- és kutatástörténeti keretbe ágyazott bemutatásaiként tekintünk rájuk. A szintézisek mögött hazánkban jórészt akadémiai intézetek álltak, ugyanakkor minden egyes kötet háttérében találunk olyan prominens személyiségeket, akiknek elhivatottsága és kitartása nélkül nem valósulhattak volna meg ezek a vállalkozások. Olyannyira erős ez a személyhez kötöttség, hogy nyugodt szívvel magyarázhatjuk vele az egyes tudományterületi kézikönyvek megjelenése közötti évtizedes különbségeket is. Ezekben az elhúzódó, monstre vállalkozásokban – a nyolckötetes *Magyar néprajz* esetében is egy jó fél évszázad telt el az ötlettől a „teljes” megvalósulásig – természetes, hogy folyamatosan változik a szerkesztők, szerzők köre éppúgy, mint ahogy a vizsgált témák listája is. A szerzők, szerkesztők (és egyéb munkatársak) rekrutációjának vizsgálata részletesebb tudomány-szociológiai kutatást igényelne. E nélkül a címben vállalt tematikai, tartalmi áttekintés is, azaz, hogy mennyire vállalkozik a *Magyar néprajz* történeti folyamatok rögzítésére és elemzésére, meglehetősen féloldalas marad.

Előzmények és a néprajzi „tartományok”

A *Magyar néprajz* nyolc kötetben (1988–2011) előzményének az 1933 és 1937 között megjelent négykötetes kézikönyv, a Hóman–Szekfü-féle *Magyar történet* „testvérkiadványa”, *A magyarság néprajza* tekinthető. Ez a tervek szerint az első két kötetben a tárgyi néprajz – azon belül a magyar népviselet, település, építkezés, lakóház, tűzhely, bútortat, világítás, táplálkozás, konyha, háziipar, halászat, vadászat, pásztorkodás, szállítóeszközök és népművészet – anyagát mutatta volna be. A második két kötet pedig – *A magyarság lelki világa* cím alatt – a társadalom, a szokáserkölc, a jogszokások és egyéb közösségi hagyományok, a mindennapi élet, a család, a gazdasági évkör és az ünnepek szokásai, a néphit, babona, rontás és varázslás, a népköltészet, a szólásbeli hagyományok, közmondások, nyelvjárások, zene, tánc, játék feldolgozását vállalta fel. A megvalósítás során a tematika és a cím is némileg módosult. Az első két, tárgyi néprajzi kötet a táplálkozás, építkezés, bútortat, világítás, mesterségek, viselet (1), valamint a gazdálkodás, a díszítőművészet, a hagyomány tárgyai (2) témákat dolgozta fel. A harmadik és negyedik – végül *A magyarság szellemi néprajza* cím alatt – a népköltészet, stílus és nyelv (3), továbbá a zene-tánc, szokások, hitvilág-játék (4) témaköröknek szentelt külön fejezeteket. Az eredeti tervekhez képest tehát csupán két nagy téma került kidolgozásra: az anyagi kultúra és a folklór, az ezeket „kitermelő” (paraszt)társadalom vizsgálata pedig az utókorra maradt. Az alkotók – Bátky Zsigmond, Györffy István, Viski Károly, Czakó Elemér és mások – a tudományos eredmények összefoglalásán túl elsősorban az ismeretterjesztést tűzték ki célul. Talán éppen ezért, a kézikönyv nem remélt sikert aratott: kiemelkedően magas példányszámban kelt el és több kiadást ért meg. Az első kötetéről megjelent ismertetés „egy veszendő, pusztuló kultúraalkat életformáinak, értékeinek megrögzítésére, megmentésére” tett „heroikus kísérletként” jellemzi a kezdeményezést, nem kevésbé romantikus toposszal érvelve: „A magyar népi kultúra ugyanis történetünk folyamán egyik legállandóbb, legösztönzőbb forrása volt szellemi megújulásunknak, felfrissülésünknek. Ez a laikus népi kultúra őrizte meg legeredetibb, legigazabb vonásait az ismeretlen magyar arcnak, az ismeretlen magyar léleknek.”¹ Nem is érdemelne különösebb figyelmet ez a népi kultúra állandóságát, a néprajz hagyománymentő funkcióját hangsúlyozó recenzió, ha időközben egyre befolyásosabbá váló szerzője, Ortutay Gyula egy bő évtizeddel később épp nem a történetiség szempontjának hiányát kérte volna számon a magyar néprajztudományon.²

1 Az idézett recenzió: Ortutay Gyula: *A magyarság néprajza*. I. *A magyarság tárgyi néprajzának első fele*. Napkelet 12. (1934) 2. sz. 99. Más szempontú értékelés olvasható: Lükő Gábor: *A Magyarság Néprajza* IV. kötete. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 32. (1936) 93–94. és Wellmann Imre: Bátky Zsigmond, Györffy István, Viski Károly: *A magyarság tárgyi néprajza*. Budapest, é. n. (1933–34) (*A magyarság néprajza*, 1–2.) Századok 69. (1935) 334–342.

2 „Az igazság pedig az, hogy a magyar néprajz tudománya, egy-két kivételtől eltekintve, szinte alig is volt tekintettel a történetiség szempontjaira.” Ortutay Gyula: *A magyar néprajztudomány elvi kérdései*. Ethnographia 60. (1949) 1–24., itt 19. Idézi Kósa László: *A magyar néprajz tudomány-története*. Osiris, Bp., 2001. 68.

1949 után a néprajztudomány új alapokra helyezése, valamint a korábbi hiányosságok kiküszöbölése érdekében hamarosan egy új kézikönyv terve körvonalozódott. Az Ortutay Gyula irányításával a magyar néprajz számára elkészített első öt éves terv már tartalmazta ugyan az *Új magyarság néprajza* sorozat koncepcióját, a megvalósulásig azonban még évtizedekre volt szükség. Végül csak 1976 után kezdődhettek meg a tényleges munkálatok, az akkori elképzelés szerint – mind terjedelemben, mind témáiban meghaladva *A magyarság néprajzát* – egy hatkötetes kézikönyv megvalósítására. Az 1976-ban megalakult – Ortutay vezette – szerkesztőbizottságnak tagja volt Dömötör Tekla, Balassa Iván, Bodrogi Tibor, Fél Edit, Gunda Béla, Hoffmann Tamás és Tálasi István, közülük többen a hazai történeti néprajzi kutatások alapítói.

„...nem tehetünk mást, mint hogy folytassuk és sürgősen befejezzük elődeink elhúzódozó vállalkozásait”³ – a sorrend (1988–2011)

Az Ortutay 1978-ban bekövetkezett halálát követő tudománypolitikai bizonytalanság kis híján ellehetetlenítette az amúgy is döcögősen induló vállalkozást.⁴ 1984-re a kézikönyv ügyét törölték az akadémiai néprajzi intézet feladatai közül, egyúttal döntés született arról, hogy az egyes kötetek új címeikkel külön-külön fognak megjelenni, illetve a társadalomnéprajzi kötet teljesen lekerül a napirendről.⁵ Paládi-Kovács Attila a Néprajzi Kutatócsoport vezetőjeként 1986. szeptember 16-án kelt feljegyzésében a szintézis befejezése, valamint a szervezeti reorganizáció szükségessége mellett érvelt.⁶ Az intézet 1986–1990. évi tervéről folytatott tárgyalás eredőjeként született akadémiai főtítkárhelyettesi (Kulcsár Kálmán) állásfoglalás végül intézeti kezdeményezésre engedélyezte a munkálatok folytatását. Ekkortájt született meg az a praktikus, utólag megkérdőjelezhetetlenül sikeresnek bizonyult döntés is, hogy a köteteket elkészülésük sorrendjében, nem pedig kötetszám szerint folytatólagosan kell megjelentetni. A tervekben ekkorra már a három folklór-, illetve a három anyagkultúra-kötet mellett szerepelt az ezeket hordozó társadalom bemutatása, illetve nyolcadikként a kutatási eredmények történelmi keretbe ágyazása.

3 Paládi-Kovács Attila: Néprajzi feladatok a VI. öt éves tervben (1981–1985). In: *Uő: Néprajzi kutatás Magyarországon az 1970–80-as években. Felmérések, vélemények, dokumentumok.* MTA Néprajzi Kutatócsoport, Bp., 1990. (Documentatio Ethnographica 14.) 54.

4 „A vállalkozás tükrözi az egész szaktudomány zilált állapotát, válságos helyzetét, s ez nem vezethető vissza egyetlen – igaz, első számú – vezető személyiség kidőlésére. [...] Világosan látni kell, hogy a magyar néprajztudomány egy előkészítetlen generációváltás küszöbére érkezett. A búcsúzó generáció évről-évre fogyatkozik, fáradt, túlon-túl tapasztalt és érthető módon önző ahhoz, hogy ne áldozza utolsó éveit legalább egy évtizedig elhúzódozó kollektív vállalkozásra.” Rövid helyzetkép a tervezett Magyarország néprajzáról. Budapest, 1978. május 12. *Paládi-Kovács A.: i. m.* (3. jz.) 207–209.

5 Emlékeztető a Magyarország néprajza munkálatainak állásáról 1984. július 4. Uo. 211.

6 Uo. 213–214.

A hosszas előkészületeket követően végül 1988-ban jelent meg az immár nyolckötetesre tervezett *Magyar néprajz* időrendben első, kötetszám szerint ötödik kötete, a *Magyar népköltészet*. Két évvel később két kötet megjelenését ünnepelhetjük a szerkesztők és a közönség: a kötetszám szerint hatodik *Népzene, néptánc, népi játék* (1990), valamint – hetes kötetszámmal – a *Népszokás, néphit, népi vallásosság* (1990). A három folklórkötet fejezetei azonos koncepcióval íródtak: a tudománytörténeti bevezetőt az anyag bemutatása, tipológiája követte, és egy összehasonlító–elméleti feldolgozás zárta le. Ugyanakkor az egyes szerzők munkájának eredőjeként mégsem született egységes megközelítés, nagy egyenetlenségek mutatkoznak az általánosítás, a típusalkotás szintjében éppúgy, mint a szokások időbeli és földrajzi eltéréseinek bemutatásában.

Az *Anyagi kultúra* kötetei közül elsőként a *Kézművesség* című kötet jelent meg 1991-ben. A tartalom szemléletváltást mutat *A magyarság néprajzához* és a három folklórkötethez képest, ugyanis jóval nagyobb súlyt helyezett a történeti, pontosabban időrendileg adatolt megközelítésre. A történelem írott és tárgyi forrásai elsősorban a háziipar melletti tanult mesterségek, a céhek, illetve az egyes iparágak történetének ismertetésekor kaptak teret a terepmunka során feltárt szóbeli források helyett (és mellett). A kötetet recenzeáló Varga Gyula jogos észrevétele, hogy „tükröződnek azok a bizonytalanságok, melyek tudományunkban főleg a történetiség elvének alkalmazása terén napjainkban jelentkeznek. Egyesek pl. a történetiség elvét az adatok tömegének – olykor kritika nélküli – halmozásával vélik megvalósítani. Ilyenkor az olvasó nem láthatja a fától az erdőt, vagyis a néprajz és a rokontudományok körvonalai összemosódnak, nem lehet érzékelni a népi kultúra lényegét, összefüggéseit.”⁷

A *Kézművesség* kötet után hosszabb szünet következett. Csak 1997-ben jelenhetett meg az anyagi kultúra harmadik részét tárgyaló vaskos – szám szerint negyedik – kötet *Életmód* cím alatt. Ebben kiforrott történeti néprajzi megközelítésben olvashatunk a település, építkezés témaköréről, emellett három további nagy témáról: a lakáskultúráról, a táplálkozásról és az öltözködésről. Ezekben a fejezetekben evidencia az időbeliséget követő szemléletmód (K. Csilléry Klára középkorig visszanyúló bútortörténeti–néprajzi elemzése), a változások korszakolása (például Kisbán Eszter munkája) éppúgy, mint a nemzetközi (európai) kitekintés és az újabb és újabb források vizsgálatba vonása (például Flórián Mária öltözködésvizsgálata). További újdonság a társadalmi rétegekhez kötöttség következetes bemutatása, az életmód nemhez és életkorhoz kötődő tárgyalása, valamint a parasztság mellett a paraszti életmódot folytató falusi, mezővárosi iparosok, zsellérek vizsgálatba vonása.

7 Varga Gyula: *Magyar néprajz* III. Anyagi kultúra 2. Kézművesség. Főszerkesztő: Domonkos Ottó, szerkesztő: Nagybakay Péter, Budapest, 1991. Akadémiai Kiadó. Ethnographia 104. (1993) 1. sz. 228–231.

Társadalom – néprajz a maga valójában

Ezek a kérdések már átvezetnek a népi társadalom kérdéséhez. Mint láttuk, *A magyarság néprajzába* is terveztek társadalomról szóló egységet, ami azonban nem készült el. Fél évszázaddal később pedig egy időre törölték a társadalom tematikát a megírandó kötetek listájából. Előzmény nélküli tehát a téma, közelebb-ről a társadalomnéprajz kézikönyvi feldolgozása. További újdonság, a megelőző kiadványokhoz képest is, hogy a *Társadalom* kötet fókuszában nem az archaikus paraszti műveltség áll, hanem a 19. és a 20. század első felének változásaira koncentrálnak, valamint hogy több olyan kérdéskörre is kiterjed – az ipari munkásság, a kispolgárság, a kismemesség bemutatása, illetve a falusi társadalom a szocializmus időszakában –, melyek feldolgozására korábban nem került sor. Sárkány Mihály kutatástörténeti áttekintése (*A társadalomnéprajzi kutatás hazai története*) a téma első, a fogalmak tisztázását felvállaló igényes feldolgozása. Összeségében is elmondható, hogy a *Társadalom* kötet szemlélete egységesebb, mint a korábban megjelenteké, témaválasztása több ponton újító, és minden előzményénél nagyobb hangsúlyt fektet a fogalmi, módszertani kérdések tisztázására. Mégis ez a kötet volt tulajdonképpen az első, amely komolyabb kritikát kapott. Gyáni Gábor történész a *BUKSZ*-ban közzétett cikkében a társadalomnéprajz diszciplináris identitásával, a néprajz alapfogalmaival kapcsolatban tesz fel olyan kérdéseket, melyeket a néprajztudományon belül is csak az elméletképzés nem kellően értékelt fanatikusai feszegettek korábban, ők is inkább csak a nemzetközi szakirodalomban kialakult viták farvizén.⁸ Gyáni kiindulópontja, hogy a néprajzban a történeti módszer alkalmazásával egyidejűleg szemléletváltásra lett volna szükség, elmaradtak az alapfogalmakat tisztázó viták – mi a néprajztudomány (konstruált) tárgya, melyek a nép fogalmának ellentmondásai –, hiányzik a rendi normák szerepének elmélyült vizsgálata, van-e egyáltalán létjogosultsága a társadalomnéprajzi megközelítésnek stb. A szerző jóval túllépve a problémafelvetésen, egyúttal válaszokat is kínál, melyek túl a „gondolati sterilitáson” feltétlen beemelhetők, beemelendők a néprajz és a történelemtudomány viszonyáról szóló diskurzusba. A jószándékúan provokatív írásra ott és akkor nem született válasz, hatása azonban nyomon követhető a kézikönyv következő kötetében, mindenekelőtt az I-es sorszámú zárókötetekben.

Gazdálkodás – a néprajzi leíró és rendszerező témabemutató

A *Gazdálkodás* kötet 2001-es megjelenésével lezárult egy periódus, teljes lett az anyagi kultúrát bemutató kötetek sora. A főszerkesztő, Paládi-Kovács Attila előszavában megállapítja, hogy a kötet az előképhez, *A magyarság néprajza* 1934-ben megjelent II. kötetéhez hasonlóan főként rendszerező, leíró témabemutató-

⁸ Gyáni Gábor: A nép a maga valójában (Magyar néprajz VIII. Társadalom. Főszerk. Paládi-Kovács Attila, szerk. Sárkány Mihály, Szilágyi Miklós). *BUKSZ* 14. (2002) 1. sz. 30–40.

ra, szinoptikus áttekintésre törekszik, s kevésbé vállalkozik történeti folyamatok elemzésére, mint a *Kézművesség* és az *Életmód* kötet. „Fókuszában a 19–20. század fordulójának, a 20. század első felének változó paraszti gazdasága és anyagi kultúrája áll. [...] Korábbi korokról – rövid utalásoktól eltekintve – nem esik szó e kötetben, mert a magyar népi kultúra, szorosabban az anyagi műveltség korszakai, s a történeti alakulás menete a sorozat I. kötetében [lesz] olvasható.”⁹ Természetesen a kötet hatalmas apparátussal megírt, adatgazdag tanulmányai a történetiség szempontjaira tekintettel íródtak. A szerzők témájuk vizsgálatánál – a kötet négy nagy szerkezeti egysége: a természeti gazdálkodás; a paraszti gazdálkodás; az állattartás; közlekedés és szállítás – törekedtek a történetiség és a népi kultúrához való kapcsolódás bemutatása közötti egyensúly megtalálására. Így képet kaphatunk az állattartáshoz, a földműveléshez, a közlekedéshez és szállításhoz kapcsolódó eszközök formavilágáról, terminológiájáról ugyanúgy, ahogy a gazdálkodás feltételeinek alakulásáról (tulajdonformák, üzemformák, technológiai kérdések, a munkaszervezés formái). A néprajztudomány történelemszemléletéről, a (történeti) néprajz elméleti kérdéseiről és módszertanáról, a magyar népi műveltség történeti alakulásáról szóló ismeretanyag tárgyalása pedig a zárókötetekre maradt.

Táj, nép, történelem – az összefoglalás

Korábban már szóltunk a kézikönyvek megjelentetésének nem csekély terhét magukra vállaló személyek szerepének fontosságáról. Paládi-Kovács Attilának, az utolsó öt kötet főszerkesztőjének bevezetői bepillantást engednek a kivitelezés során felmerült nehézségekbe. Elegendő, ha arra gondolunk, hogy a tizenegy szerkesztőbizottsági tagból hét nem csupán a zárókötet megjelenését nem érthette meg, de már a végső, kiadásra elfogadott koncepciót sem ismerhették. Az 1960-as évek végén Hoffmann Tamás és Voigt Vilmos által kidolgozott szinopszistól a megjelenésig eltelt bő negyven év elegendő időnek bizonyult a különböző koncepciók megszületéséhez, ki- és átdolgozásához éppúgy, mint elfeledésükhöz. Feltétlen említést érdemel, hogy az Ortutay Gyula halála után újjáalakult szerkesztőbizottság – és az azt vezető Tálasi István akadémikus – 1981-ben elsőként történész szerzőket kért fel a feladatra, hogy „a néprajzi kutatás szempontjait, igényeit figyelembe véve foglalják össze a magyar nép történetét és adjanak áttekintést a magyar népi kultúra fejlődéséről”.¹⁰ Hiába készültek el a történész szerzők szinopszisai, mire 1994-ben megkezdődött a „történeti” kötet újjászervezése, Paládi-Kovács szerint „világos volt, hogy azok nem helyettesíthetik, nem válthatják ki az etnográfusok és folkloristák kutatási eredményeit összefoglaló szövegeket”.¹¹ A praktikus, ámde az egész tudományszak identitása szempontjából meglehetősen problémás

⁹ *Paládi-Kovács Attila*: Előszó. In: Magyar néprajz nyolc kötetben. II. Gazdálkodás. Főszerk. Paládi-Kovács Attila, szerk. Szilágyi Miklós. Akadémiai, Bp., 2001. 6.

¹⁰ Idézi *Paládi-Kovács Attila*: Előszó. In: Magyar néprajz nyolc kötetben. I. Táj, nép, történelem. 2. Főszerk. Paládi-Kovács Attila, szerk. Flórián Mária. Akadémiai, Bp., 2009. 6.

¹¹ Uo. 7.

döntés tehát, hogy „külsős” történészek írják a történeti áttekintés egészét, lekerült a napirendről. A kötet végül megvalósult, 2001-es koncepciójában már az szerepelt, hogy etnográfusok, folkloristák kéziratainak lektorálására történészeket kell majd felkérni a négy nagyobb időegységre tagolt történeti kötet – előzmények a honfoglalás koráig (10. századig), korai feudalizmus, középkor (11–15. század), kései feudalizmus, újkor (16–17. és 18–19. század első fele), kapitalizmus kora (1848–1948) – munkálatai során.

A megjelentetésért vívott heroikus küzdelem jele, hogy a főszerkesztőt egyre többször láthatjuk viszont szerzői szerepben. Paládi-Kovács magára vállalta többek között a fogalmi-módszertani kérdések tisztázását. *Források, módszerek, eredmények a népi műveltség történeti kutatásában* című tanulmányában a korábbi eredmények összefoglalását adja. Annak ellenére, hogy már az 1950-es évek elején elfogadott volt, hogy a néprajz abban az értelemben történeti tudomány, hogy a népi társadalmat minden történelmi korszakban vizsgálja, illetve hogy a vizsgálatainak középpontjában elsősorban nem a jelen áll, a specializálódás mégsem korok, korszakok szerint alakult – szemben például a történetírással, a régészettel vagy a művészettörténettel. A néprajz historizmusa jellemzően recens anyagból kiinduló, a történeti forrásokat kiegészítésként felhasználó, visszatekintő vizsgálat, illetve írott (archivális) forrásból kiinduló önálló történeti néprajzi elemzés.¹² A kezdeti östörténeti érdeklődés egyre inkább háttérbe szorult, helyét átvette a történeti folyamatok elemzése, egyúttal a változás megragadása. A néprajz tárgya tehát a nép és a népi műveltség/kultúra történetileg változó fogalma. Jellemző, hogy amikor Tálasi István 1981-ben úgy döntött, hogy történészek készítsék el a kézikönyv történeti kötetét, rögzítették, hogy mely társadalmi csoportok tartoznak a nép fogalmába. A többnyire kétkezi munkából élők taxatív felsorolása természetesen nem lehetett teljes, több foglalkozási réteg is kimaradt.¹³

A néprajzban a pontos datálásra, kronologikus tárgyalásra való törekvés hiányát Paládi-Kovács – Rohan-Csermak és Tokarjev nyomán – az időfelfogás különbségével indokolja: „A történész számára az »idő« csupán az események vissza nem fordítható folyamata, »a történelmi idő« pedig valami meg nem ismétlődő áramlás, amivel csupán annyi dolga van, hogy »periódusonként« részekre szabdalja. Ezzel szemben a nép életében, s vele az etnográfiaiban is, az »idő« valami folyton ismétlődő dolog. A történelemmel nem sokat törődő köznép számára az idő napi és évszakokkal változó ciklusa, napi és éves körforgása a meghatározó, mert azzal jár együtt a természet, a növényzet megújulása, a szántás, vetés és betakarítás örök ismétlődése.”¹⁴ Nyilván az általánosító kritikákra adott sarkított választ a szerző. Ugyanakkor kétségeket vet fel, hogy az idő kiiktatásával végzett, „ahistorikus” elemzés példájaként említve Lévi-Strauss strukturalista analízisét pusztán formalizmusnak, elvont fogalmakkal való üres játszadozásnak tekinti. Ez az értékelés amellett, hogy a tudomány- és ku-

12 A témáról bővebben: *Vargyas Lajos*: Miért és hogyan történeti tudomány a néprajz? *Néprajzi Értesítő* 43. (1961) 5–20.

13 A meghatározást közli *Paládi-Kovács A.*: Előszó i. m. (9. jz.) 17.

14 Uo.

tatástörténeti folyamatokat figyelmen kívül hagyva meglehetősen ahistorikus, éppen az alól az elméletképzés alól húzza ki a talajt, amely képes lenne – ha úgy tetszik formalizmusával, elvont fogalmaival – válaszokat kínálni például a néprajztudománnyal szemben megfogalmazott kritikákra is.

Fontos, a kézikönyvvel kanonizált fogalmak a néprajz történelemszemléletével kapcsolatban a történeti egymásmellettség (a népi műveltségnek alapvető sajátossága a különböző történeti korokban született stílusok, kulturális tartalmak és formák organikus, egymásra folyton ható együttélése) és a relatív kronológia, azaz a jelenségek időrendiségének tisztázása. Paládi-Kovács érdeme, hogy az említett fogalmaknak az egyes néprajzi tartományok közötti különböző jelentőségét is tisztázza: „A pontos datálás lehetőségét azonban az archivális források feltárása sem teremtette meg a népi műveltség minden ágában, részlegében. Az anyagi kultúra és a társadalmi viszonyok, intézmények forrásadottságai lényegesen jobbnak bizonyultak, mint a népköltészeté vagy a táncművészeté. Ortutay joggal állapítja meg, hogy »nem vizsgálhatjuk a paraszti, népi kultúra alkotásait a leíró történettudomány, az eseménytörténet pusztán kronológiai módszerével (s különösen nehéz nekünk az abszolút kronológiai biztonsággal nyilatkoznunk)«¹⁵. Bár Paládi-Kovács nem új paradigma kidolgozására, csupán a fontosabb előzmények összegzésére vállalkozott, tanulmányában megtaláljuk a válaszokat a korábbi kötetek történelemfelfogását ért kritikákra is. Súlyos aránytévesztés lenne, ha a Flórián Márta szerkesztette I. 2-es kötetből csupán a bevezető tanulmányt említenénk, holott rendkívül adatgazdag tanulmányokat olvashatunk a fentebb már ismertetett történelmi metszetekben a társadalomszerkezet, az anyagi kultúra (a gazdálkodás, a kézművesség és az életmód), valamint a folklór (népköltészet, népzene, néptánc) történeti alakulásáról. A szövegek, bőven túllépve a relatív kronológián, ahol csak lehetséges volt, a pontos datálás követelményeinek megfelelően íródtak.

Annak ellenére, hogy elsősorban adminisztratív-financiális okokból osztódott ketté az első kötet tartalma – fizikailag kilenc-kötetessé duzzasztva a címében is nyolckötetes sorozatot –, a záróköteté avanszált *Táj, nép, történelem* (I. 1.) saját arculatot kapott, elsősorban a tudománytörténeti fejezetek miatt. Az első, 1976-ban készült koncepció szerint Ortutay Gyula írta volna *A magyar néprajz elméleti kérdései* fejezetet, ezt Paládi-Kovács Attila vállalta magára *A néprajztudomány tárgya, tagozódása, időszemlélete és módszerei* cím alatt. A szerző itt jóval megengedőbb Lévi-Strauss megközelítésével szemben: „Lévi-Strauss az etnológia és a történelem viszonyát eredeti módon világítja meg. Abból indul ki, hogy a történetírás adatait a társadalmi élet tudatos kifejeződéseivel kapcsolatban szervezi, az etnológia pedig azok nem tudatos alapjainak vizsgálatában mélyed el.”¹⁶ Paládi-Kovács módszertani, fogalmi alapvetésének fontos újítása a *Nemzeti kul-*

15 Uo. 19.

16 *Paládi-Kovács Attila: A néprajztudomány tárgya, tagozódása, időszemlélete és módszerei. In: Magyar néprajz nyolc kötetben. I. Táj, nép, történelem 1. Főszerk. Paládi-Kovács Attila, szerk. Flórián Mária. Akadémiai, Bp., 2011. 32.*

túra és néphagyomány alfejezet. Hiánypótló a kézikönyv egésze szempontjából a két tudománytörténeti fejezet – a szintén Paládi-Kovács által jegyzett *A magyar etnográfia tudománytörténete*, illetve az MTA Néprajzi Kutatóintézet folkloristái által megírt *A folklorisztika tudománytörténete*. Időrendben íródtak a magyar nép természeti környezete (Paládi-Kovács), valamint *A magyar népesség története*. *A Kárpát-medencei etnikai térszerkezet történeti alakulása* fejezetek. Ez utóbbi a geográfus Kocsis Károly munkája, aki négy korszakra bontva vizsgálja a Kárpát-medence demográfiai alakulását a 10. századtól napjainkig. *A Kulturális régiók és etnikai, néprajzi csoportok* című zárófejezetben a fogalom- és kutatástörténeti bevezetőt követően négy nagy történelmi és természeti nagytáj rendjében olvashatunk a tájegységek (1. Dunántúl és 3. Felföld: Paládi-Kovács Attila; 2. Alföld és 4. Erdély: Mohay Tamás) és az ott élők jellemzőiről.

*

2011-ben teljessé vált tehát a néprajztudomány nagy, jó ideig minden bizonnyal megismételhetetlen vállalkozása. A készítőik reménye szerint hamarosan elkészülhet az összes megjelent rész használatát segítő mutatókönyv, és a legutóbbi kötetek is belátható időn belül elérhetők lesznek a világhálón. A kézikönyv kapcsán megfogalmazott kritikai észrevételekre az alkotók minden esetben reflektáltak; ennek fényében teljeséggel oszthatjuk a főszerkesztő véleményét: „hiányait ismerő, de megvalósult vállalkozás többet ér száz kitűnően átgondolt, de megvalósítatlanul maradt, talán soha meg nem valósuló, ki nem próbált tervezetnél”.¹⁷ A néprajzosok által vizsgált területek közül minden bizonnyal a történészek figyelmére is érdemes a keleti hatások továbbélése a középkorban az életmód területein és a folklórban. Ugyanígy a „népi kultúra”, „elit kultúra” viszonyának értelmezése, a lokális/regionális különbségek jelzésével megírt változásvizsgálatok: az életmód, a viselet, a tánc, a táplálkozás, a bútortzat, a néphit/vallás területein, ahogy a paraszti polgárosodás időben és térben rendkívül összetett folyamatának kérdésköre is. Vítathatatlan, hogy a néprajztudomány komplex módszerével megírt kézikönyvsorozat hozzájárul a kulturális régiók egyidejű különbségeinek megértéséhez, melyhez a történeti folyamatok, a társadalmi kapcsolatok és a táji-természeti adottságok bonyolult hálózatát kellett bemutatnia. A szerkesztőbizottságnak az a döntése, hogy a köteteket elkészülésük sorrendjében tárja a nyilvánosság elé, nemcsak a megvalósítás irányába tett egyik leghasznosabb lépésnek bizonyult, hanem lehetőséget biztosított az alkotók számára, hogy a zárókötetek valóban az addig megjelent tényanyagot összegezzék. Hogy mi következik a szintézis után, arra jelen pillanatban nehéz válaszolni, mindenesetre kétséges, hogy manapság olyan új vállalkozások induljanak el a néprajztudományban, melyek megvalósításához több generáció együttes munkája szükséges, hisz jelen sorozat egyik legfőbb tanulsága is az, hogy csak kivételes helyzetben áll rendelkezésre kellő szellemi és anyagi

¹⁷ Paládi-Kovács A.: Előszó i. m. (9. jz.) 9.

potenciál a megvalósításhoz. Így vagy úgy a nyolckötetes *Magyar néprajz* a hazai néprajztudomány maradandó vállalkozása. Az egyes kötetek megjelenése között évtizedek teltek el, így nem lehet egységes nézőpontú tartalmat elvárni: éppúgy változott a teljesség, a kutatások tárgyának terjedelme, mint az éppen helyesnek gondolt paradigma, ahogy az is, amilyen módon a néprajztudomány képviselői megbirkóztak a következetes historizmus követelményével. Az egyenetlenségek és hiányok ellenére óriási teljesítmény, hogy a sorozat a nehézségek ellenére nem maradt torzóban.¹⁸

Bognár Szabina

¹⁸ Köszönettel tartozom Kiss Rékának a recenzióhoz fűzött javaslataiért.